

DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2024-65-13>
УДК 32-027.21(049.32)

Олександр Каплін

доктор історичних наук, професор

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Майдан Свободи, 4, 61022, Харків, Україна

Email: o.d.kaplin@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6658-713X>

ФРЕНСІС ФУКУЯМА:

ВІД «КІНЦЯ ІСТОРІЇ» І ТРИУМФУ ЗАХОДУ ДО «НАШОГО ПОСТЛЮДСЬКОГО МАЙБУТНЬОГО» Й «ІДЕНТИЧНОСТІ»

Огляд присвячений виданню українською мовою чотирьох нових книг сучасного американського політолога, публіциста Френсіса Фукуяма, виданих уперше англійською мовою у 2011, 2015, 2018, 2022 рр. Метою огляду є привертання уваги до актуальної проблематики цих книг. Зроблено висновок, що перекладені українською мовою книги Фукуяма важливі саме тим, що змушують замислитися про вади схематичної політики, зокрема про спроби звести багатогранну, багатоліку реальність суспільства до незмінного шаблону.

Ключові слова: Френсіс Фукуяма, «Кінець історії», «постлюдське майбутнє», «Ідентичність», політичний порядок, лібералізм, «беззахідність».

Як цитувати: Каплін, О. Френсіс Фукуяма: від «кінця історії» і триумфу Заходу до «нашого постлюдського майбутнього» й «ідентичності». *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*, вип. 65, 2024, с. 288–295. DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2024-65-13>

How to cite: Kaplin, O. Francis Fukuyama: From 'the End of History' and Triumph of the West to 'Our Posthuman Future' and 'Identity.' *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: History*, no. 65, 2024, pp. 288–295. DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2024-65-13> (In Ukrainian)

© Каплін О., 2024

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Кілька років тому в інтелектуальному житті України відбулася досить значуща подія, яка поки не мала належної оцінки: протягом двох років українською мовою було вперше видано три книги одного сучасного американського політолога, інтелектуала, публіциста. Ба більше, на додаток до них у кінці 2023 р. з'явився переклад ще однієї. Такої честі не удостоювалися ні З. Бжезінський, ні Г. Кісінджер, ні С. Гантінгтон. Проте це сталося зі, здавалося би, уже призабутим від часу видання його книги «Кінець історії» («The End of History and the Last Man», 1992. 432 p.), нині провідним науковим співробітником Інституту міжнародних досліджень при Стенфордському університеті Френсісом Фукуямою (Francis Fukuyama).

Київське видавництво «Наш Формат» визнало за необхідне надрукувати вперше в перекладі спочатку три книги Ф. Фукуяма: «Витоки політичного порядку. Від прадавніх годин до Французької революції» (2019); «Політичний порядок та політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії» (2019); «Ідентичність. Потреба у гідності й політика скривдженості» (2020). Перші дві книги увійшли до двотомника «Політичний порядок і політичний занепад», до другого тому якого автор написав змістовну передмову. І ось зовсім свіже видання у тому ж видавництві «Наш Формат»: «Лібералізм і його протиріччя» (2023) («Liberalism and its Discontents»).

Не можна оминати увагою те, що це саме нові книги Фукуяма, видані вперше англійською мовою у 2011, 2015, 2018, 2022 рр., а не ті, що зробили йому ім'я наприкінці ХХ ст.

У цьому огляді ми коротко акцентуємо увагу як на першому, найвідомішому його творі, так і на деяких інших ідеях останніх книг Фукуяма, звичайно, звернувши увагу на певну еволюцію поглядів у них, і особливо в «Ідентичності».

Відтоді як влітку 1989 р. в журналі «The National Interest» з'явилася стаття «Кінець історії?», що стала практично відразу знаменитою (через три роки розрослася до книги «The End of History and the Last Man»), і до сьогодні багато міркувань Фукуяма викликають інтерес,

породжують суперечки. Звичайно, найбільш резонансними поки що залишаються саме ті давні публікації статті та книги. Проте вся його творчість цікава як хроніка трансформації — від ейфорії перемоги Заходу в холодній війні з відчуттям історичної правоти, що зміцнилося через усвідомлення власної могутності Заходу, до його певної кризи і частково (сподіваємося) протверезіння.

Треба віддати належне Фукуямі: згодом він намагався адаптувати свої погляди до змінюваних внутрішньоамериканських і світових реалій, якщо бачив, що вони не вписуються в уже осмислені та висловлені припущення та висновки. Так поступово до кінця 2004 р. стався його розрив з неоконсерватизмом, одним із засновників сучасної версії якого він був у період 1980-х та 1990-х рр.

До цього часу він опублікував вельми цікаву книгу під назвою «Наше постлюдське майбутнє: наслідки біотехнологічної революції» («Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnology Revolution»), у якій розглянув потенційну загрозу ліберальної демократії, яка використовує нові біотехнології в трансгуманістичних цілях, що постлюдське суспільство буде невільним та конфліктним.

Фукуяма не наполягав на своїй незаперечній правоті щодо горезвісного «кінця історії». Він, щоправда, неодноразово підкреслював, що в широкому побуті цю ідею вульгаризували, перетворивши філософські роздуми про логіку, вектор, динаміку розвитку на прикладну, часом досить примітивну констатацію. Так буває в історії суспільної думки: ідея, що стала популярною та взята на озброєння пропагандою, може з часом неприємно здивувати свого творця.

Книгу Фукуяма «Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості» (2020) багато хто витлумачив як його остаточний відхід від світоглядних позицій, викладених у працях кінця 1980-х — початку 1990-х. Сам автор повідомляє, що книга не була б написана, якби Дональд Трамп не переміг на президентських виборах 2016 р. у США і якби британці за кілька місяців до того не проголосували на користь виходу з Євросоюзу.

Ці дві події повсюдно розцінювали як знакові — після триумфу ліберальної ідеї у світовому масштабі вона неодноразово піддавалася випробуванням у країнах, які її завжди уособлювали. Політика ідентичності, якій і присвячена передостання книга Фукуяма, виглядає антиподом усіх універсалістських загальногуманітарних підходів, які лягли в основу «ліберального порядку» з кінця 80-х рр. минулого століття, пояснюючи, наскільки складне соціально-політичне та ціннісно-ідейне середовище, що оточує нас.

Політичний мислитель начебто зрікається своїх поглядів тридцятирічної давності. Насправді це не так. «Ідентичність» логічно випливає з «Кінця історії та останньої людини», стаючи продовженням міркувань про безперервність буття, яке все одно рухається у визначеному напрямку.

«Кінець історії» був книгою про цілісність історії, ідеології, політико-економічного розвитку. «Ідентичність» — книга про роздробленість та фрагментацію. Точніше — про ті перешкоди, які прагнуть зруйнувати цілісність. Проте і в цьому описі різноманіття обставин Фукуяма намагається показати і довести, що як така ліберальна ідея — не примітивна догма, а (говорячи мовою класика) живе керівництво до дії, навіть певна інструкція щодо подолання труднощів на шляху до світлого майбутнього.

Звідси й відмінні риси «Ідентичності». Щоправда, її висновок набагато менш оригінальний, ніж сама розповідь. Фукуяма детально розглядає, чому прекрасні наміри збудувати ліберальний світ не здійснилися. А потім робить висновок, що нічого, крім ліберального світу, прогрес людства все одно не забезпечить, тому необхідно врахувати помилки і продовжити рухатися вперед.

Автор завзято прагне підтвердити думку про те, що хід історії все ж таки лінійний і має якщо не фінальну точку призначення, то як мінімум напрямок. І для цього він збирає дуже багато різних аргументів із різних шкіл суспільної думки. Сократ і Платон, Мартін Лютер, Гоббс, Руссо, Гегель, Маркс, Ніцше, сучасні адепти психотерапії — ось зовсім не повний список імен, на які Фукуяма покликається для того, щоб пояснити сьгоднішні проблеми західного

світу. Така певною мірою перенасиченість іменами, фрагментарність, еkleктизм часом заплутують читача.

Попри те, що книга «Ідентичність» рясніє прикладами з різних культур і форм державного устрою, Фукуяма залишається гранично західноцентричним. Його завданням залишається відтінити й пояснити розвиток саме Заходу як вершини суспільно-політичного творіння.

Водночас головна думка «Ідентичності» знаменує собою світоглядну зміну поглядів Фукуяма порівняно з «Кінцем історії» — економічний детермінізм, закладений в основу ліберальної глобалізації кінця ХХ ст., що не може охопити всю складність людської природи і, як наслідок, соціального устрою початку ХХІ ст.

Гідність і прагнення людей до визнання та кращої долі є чинниками якщо й не цілком матеріальними, то вирішальними для ефективної роботи суспільного механізму чи то в країнах арабського Сходу, Південно-Східної Азії, США, чи то Латинської Америки.

Неоліберальні очікування того, що сама собою можливість збагачуватися і задовольняти свої потреби зведе нанівець всі внутрішні шукання людини, не виправдалися. І справа не так у нерівності, що породжується капіталізмом, як у відкиданні технократичного економетричного підходу як такого.

Треба зазначити, що Фукуяма взагалі виразно еволюціонував від часу «Кінця історії» в бік необхідності «працювати» з людиною та враховувати її бажання, прагнення до особистого добробуту. Він ставить собі завдання: довести, що права особистості, які є в основі ліберальної ідеї, можуть лише вести до індивідуалістичного дроблення суспільств, а й, навпаки, створювати основу соціальної консолідації. Просто з історії становлення ліберальної демократії слід витягти й інші компоненти, збагатити її менш догматичним розумінням, яке, як визнає Фукуяма, дуже зашкодило на останньому етапі.

В «Ідентичності» Фукуяма закликає бачити в ліберальній демократії набагато складніший синтез ідей, ніж заведено. Подібне, з одного боку, пояснює складнощі, з якими стикається ліберально-демократичний проєкт за його практичної реалізації. З другого, дозволяє ці складнощі подолати.

Хоча для того читача, який звик до критики лібералізму в його міжнародно-геополітичному прояві (з термінами «ліберальний світовий порядок» та ін., що насправді є домінуванням Сполучених Штатів), у книзі «Ідентичність» і в інших книгах, які ми розглядаємо, явно не вистачає цього аспекту.

Заклики Фукуяма враховувати різноманіття суспільств, відмінність культур, уважно ставитися до гідності тих, хто вважає її ураженою, можна було б екстраполювати на «глобальне суспільство». Проте авторові так далеко не йдеться, оскільки основна ідея «Кінця історії», що західна ліберальна демократія все одно є світлим майбутнім людства, через 30 років, як і раніше, для філософа актуальна. Щоправда, перспективи настання цього майбутнього дещо відкладаються, але це затримка руху, а не скасування його кінцевої мети: «Політичний порядок як усередині країн, так і на міжнародному рівні залежатиме від збереження ліберальних демократій, які б забезпечували “правильний” тип “інклюзивної національної ідентичності”».

Протягом останніх двох років, а особливо останніх місяців, Фукуяма — один із найчастіше згадуваних в Україні представників західної інтелектуальної спільноти. Він активно висловлюється з найактуальніших питань сьогодення та найближчих і віддалених перспектив. Мало хто з покоління початку XXI ст. читав його «Кінець історії?», але сама метафора спадає на думку старшого покоління в дискусіях, наскільки вони зараз можливі. Понад тридцять років після «Кінця історії?» Україна прожила по-своєму. Для Заходу все починалося з триумфу, а закінчується розгубленістю для інтелектуалів, які ще не розучилися думати.

У сучасній Україні у 1990-ті рр. був певний обвал, еkleктика, потім — спроби вбудуватися в той самий ліберальний порядок, однак у міру загальної кризи «західництва» настав час і тут для роздумів.

У середовищі європейських інтелектуалів посилюється відчуття екзистенційної невпевненості та теоретичної розгубленості. Руйнування знайомої всім ідентичності «вільного Заходу» дедалі складніше ігнорувати. Це дуже яскраво засвідчила 56-та Мюнхенська конференція з безпеки (Munich Security Conference, MSC), яка відбулася

з 14 по 16 лютого 2020 р. й на яку до Баварії приїхали близько 150 голів держав, прем'єрів та урядовців.

У запропонованому для обговорення документі йшлося саме про феномен «Westlessness» — букв. «беззахідність» («світ без Заходу») у зовнішній політиці — тобто відсутність єдиної серед західних країн стратегії з глобальних проблем безпеки.

Не тільки серед європейських інтелектуалів-теоретиків, філософів, соціологів, а й на інших континентах все частіше (і до ювілейної Мюнхенської конференції, і потім) висловлюється занепокоєння тим, як профануються ліберальні цінності. Як права одних «захищають» через зневажання прав інших. Як цифрові моделі управління усувають принцип особистої відповідальності. Як демократія (яка має на увазі пріоритет інтересів більшості) оголошується тоталітарною.

Отже, тема лібералізму нікуди не пішла, вона приховано виходить і на соціально-політичний, і на ціннісний рівень. Але тут потрібне звільнення від зацикленості та догматизму, які властиві багатьом сегментам нинішнього західного суспільства, особливо їхнім керівним групам.

Але тут же корениться і проблема — поверховість будь-якої ідеологічної дискусії, яка незмінно переслідує якісь дуже конкретні прикладні цілі, але не покликана щось зрозуміти про майбутній розвиток країни, при цьому спираючись на минуле та фундаментальне у його цінностях.

Остання перекладена книга Фукуями «Лібералізм і його протиріччя» (2023) присвячена, за словами самого автора, якраз захисту «класичного», «гуманного» лібералізму не як застарілої доктрини, а навпаки, необхідної в новому різноманітному світі, що ускладнюється.

На завершення огляду хотілося б зауважити, що книги Фукуями будуть недаремні не тільки для любителів інтелектуального читання, а й для представників управлінських кіл у різних галузях, сферах та на різних рівнях, і звернути увагу на те, що провідний представник ліберальної думки неупереджено закликає бачити за цифрами людину. У нас це виходить, м'яко кажучи, не завжди. Перекладені

українською мовою книги Фукуяма важливі саме тим, що змушують замислитися про вади схематичної політики, зокрема про спроби звести багатогранну, багатолику реальність суспільства до незмінного шаблону незалежно від того, який саме цей шаблон — ліберальний чи якийсь інше.

Oleksandr Kaplin

Doctor of Historical Sciences, Professor

V. N. Karazin Kharkiv National University

4 Svobody Sq., 61022, Kharkiv, Ukraine

Email: o.d.kaplin@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6658-713X>

FRANCIS FUKUYAMA: FROM ‘THE END OF HISTORY’ AND TRIUMPH OF THE WEST TO ‘OUR POSTHUMAN FUTURE’ AND ‘IDENTITY’

The review responds to the publication in Ukrainian of four books by the contemporary American political scientist and observer Francis Fukuyama. These are relatively new works that appeared for the first time in English in 2011, 2015, 2018, and 2022. The aim of the review is to draw attention to the topical issues tackled in these books. The reviewer concludes that the value of the appearance of Fukuyama's books in Ukrainian lies not least in making us think about the flaws of schematic politics and attempts to reduce the multifaceted, heterogeneous social reality to a fixed formula.

Keywords: Francis Fukuyama, ‘End of history,’ ‘post-human future,’ ‘Identity,’ political order, liberalism, ‘non-Westernism.’

Текст надійшов до редакції 16.03.2024.

The text was received by the editors 16.03.2024.

Текст затверджено до друку 26.05.2024.

The text is recommended for printing 26.05.2024.